

Dosentti Raimo Ranta

Suomen maaseudun käsityöläiset 1600- ja 1700-luvulla.

Kruunun politiikka, lähdemateriaali ja ammattilaisten luku.

Kruunun käsityöläispolitiikka

Käsityöläisiä on kautta aikojen tarvittu tekemään sellaisia töitä, joita muut eivät osanneet. Toisaalta ammattitaito oli talonpoikaisyhteisössä korkea ja pyrittiin tulemaan omillaan toimeen mahdollisimman pitkälle. Sepät olivat vanhimpia ja arvostetuimpia käsityöläisiä. Heidän työstään ja toiminnastaan on jäljellä runsaasti sekä esineellistä että kirjallista jäämistöä. Länsi- ja Keski-Euroopassa koetettiin sydänkeskiajalta lähtien keskittää käsityö kaupunkeihin ja ammattikuntiin, joskin maaseudullakin sai ammattilaisia olla. Ruotsi-Suomeen ammattikuntalaitos kotiutui kuitenkin hitaasti. Oikeastaan vasta 1620-luvulla alkoi valtakunnassa voimakas ammattikuntien perustaminen, mihin oli syynä koko maata kattava, yhtenäinen kaupunkikäsityötä koskeva säännöstö.

Käsityön merkitys tajuttiin Ruotsi-Suomessa jo keskiajalla. Maaseudulla harjoitettavaa käsityötä ei kielletty, mihin ei olisi ollut mahdollisuuksiakaan kaupunkeja vähän sisältävässä valtakunnassa. Vuonna 1345 kerrotaan maalla asuvista käsityöläisistä (varsinkin sepistä), ja vuoden 1442 maanlaissa sallittiin räätälien, suutarien, turkkurien ja muiden vastaavien toimia pitäjissä. Vouti ei saanut periä ammatinharjoituksesta veroa, mikä takasi käsityöläisille kunnollisen toimeentulon edellytykset. Kuvaavaa on se, ettei seppeä mainittu laissa erikseen, sillä heidän työtään pidettiin talonpoikien perinteiseen kotiteollisuuteen kuuluvana. Varmaan kyseisiä ammattilaisia oli ollut maaseudulla pitkään, joten säädös merkitsi vain käytännön laillistamista. Ammattilaiset saivat keskiajalla yleensä valita asuinpaikkansa ja asettua joko maaseudulle tai kaupunkeihin. Tämä oikeus vietiin kultasepiltä kuitenkin vuonna 1485, ja heidän oli tulevaisuudessa työskenneltävä vain kaupungeissa. Kultaseppiä haluttiin tarkkailla heidän käyttämiensä arvokaiden metallien takia.¹

Voimistunut keskushallinto omaksui merkantilismin ihanteita 1500-luvun alkupuolella ja alkoi toteuttaa maaseudun ja kupunkien välistä työnjakoa. Maaseudun käsityö oli esillä 1520-luvulla Kustaa Vaasan pyrkiessä luomaan voimakkaan käsityöläiskunnan kaupunkeihin kotimaisen kauppiaskunnan rinnalle. Tällöin hän vaati maalla työskenteleviä ammattilaisia siirtymään niihin ja perustamaan ammattikuntia. Erityisesti hän kiinnitti huomiota kulta- ja hienotaaseppiin, joita ei liene kuitenkaan suuremmin maaseudulla ollut.

Uutta käsityöläispolitiikkaa kuvaavat 1540-luvulla annetut määräykset, joissa kaikkien muiden maaseudun ammattilaisten tuli muuttaa kaupunkeihin paitsi räätälien, suutarien, seppien ja turkkurien, jotka olivat rahvaalle välttämättömät. Sen sijaan ei tarkasti määriteltä, kuinka monta kyseisten alojen edustajaa sai maalla olla ja miten käsityöläiseksi maaseudulla pyrittiin. Säädöksistä huolimatta kaupunkien ja maaseudun käsityö jatkui suuressa määrin ennallaan. Vuosisadan jälkipuolella kruunu ei kiinnittänyt siihen juuri huomiota. Vuorityö sai korostuneen aseman. Valtiovalta totesi vuonna 1595 maalla työskentelevän ainakin räätäleitä, suutareita ja turkkureita, eikä heidän toimintaansa estetty.²

Hallitsijan talonpojiston kosiskelu aiheutti ilmeisesti sen, että vuonna 1604 sallittiin maaseudulla niin monta käsityöläistä, kuin rahvas välttämättä tarvitsi. Heidän oli kuitenkin suoritettava ammattivero, koska he olivat tietojen mukaan jopa talollisia vauraampia. Näin muutettiin 1400-luvulla alkanutta perinnettä ammattilaisten verovapaudesta sekä laajennettiin maalla sallittujen käsityöläisten joukkoa. Koska 1600-luvun alussa oli lisätty voutien valvontavaltaa, se ulottui nyt aikaisempaa enemmän myös ammattilaisiin. Luvatta ei maaseudulla saanut käsityötä harjoittaa, ja ylimääräisten oli muutettava kaupunkeihin. Määräys ei näytä tehonneen. Niinpä kuningas vaati vuonna 1609, että koska maalla edelleenkin liikkui joukko laittomia käsityöläisiä työtä tehden, näiden olisi viipymättä siirryttävä kaupunkeihin uhalla, että heidän muuten pantaisiin sotaväkeen.

Kielteinen asenne maaseutukäsityöläisiä kohtaan oli jatkuvasti lisääntymässä, mihin vaikutti myös vuoden 1619 kaupunkreja koskeva säädös, jossa estettiin käsityönteko neljää peninkulmaa lähempänä kaupunkia. Tätä ns. pannapeninkulma-käsitettä oli jo Kaarle-herttua

noudattanut 1570-luvulla herttuakunnassaan. Kaupunkien käsityö organisoitiin vuoden 1621 ammattikuntasäännön pohjalla. Tämä palveli Kustaa II Aadolfin ja Axel Oxenstiernan keskittämispyrkimyksiä. Käsityö oli ammattikuntasäännön mukaan periaatteessa luvallista vain kaupungeissa, mutta näiden vähälukuisuuden vuoksi säädökseen oli liitettävä maaseudun käsityötä osittain sallivia kohtia. Kaupunkien mestarit saivat luvan liikkua tietyllä alueella, ja maaseudullakin työskentelevien tuli totella ammattikuntien ohjeita. Ammattikuntasääntö ei tyydyttänyt kaupunkveja eikä maaseutua.³

Suomen suurimpiin kaupunkeihin ryhdyttiin perustamaan ammattikuntia 1620-luvulta alkaen. Yleensä räätälit, suutarit ja sepät saivat Turussa ja Viipurissa ammattikuntansa vuosisadan puoliväliin mennessä ja lisäksi ainakin Turussa käynnistyi käsityöläisten yhteinen etujärjestö, yleiskilta ja kisällien oma kilta valvomaan sekä kaupungin että lähimaaseudun käsityötä. Kaupunkien mestarit nurisivat 1620- ja 1630-luvulla maalla työskentelevistä luvattomista ammattilaisista sekä aateliskartanoiden tarpeettomista käsityöläisistä. Toisaalta talonpojisto syytti mestareita siitä, etteivät nämä halunneet tai osanneet valmistaa rahvaalle mieleisiä vaatteita. Sama syytös toistui vielä 1700-luvullakin. Valtaneuvosto piti kaupunkimestarien puolta ja keskusteli 1630- ja 1640-luvulla useasti käsityön asemasta maassa. Valtaneuvoksetkaan eivät olleet yksimielisiä käsityötä rajoittavien säädösten hyödyllisyydestä. Niinpä Gabriel Oxenstierna huomautti vuonna 1633 että ammattikunnat olisi lakkautettava ja jokaisen annettava työskennellä niin paljon kuin jaksoi ja ennätti. Toinen neuvos totesi, että valtakunnassa oli miltei helpompi päästä kuninkaaksi kuin säämiskäntekijäksi. Vaikka ammattikuntalaitoksen heikkoudet tunnustettiin, sen lakkauttamista ei kuitenkaan pidetty mielekkäänä. Sehän olisi ollut harjoitetun säännöstellyn talouspolitiikan vastaista ja olisi aiheuttanut painetta muidenkin vastaavien kieltojen ja käskyjen purkamiseen. Talonpojistolla ei ollut mahdollisuutta tällaisessa ilmapiirissä vastustaa kaupunkien, valtaneuvoston ja kuningattaren kantaa, joten vuonna 1644 käsityö kiellettiin maaseudulla kartanoita ja ruukkeja lukuun ottamatta. Tosin rahvas oli anonut saman vuoden alkupuolella lupaa räätälien ja suutarien ottamiseen, mutta työskentelyä pidettiin kaupunkimestareille vahingollisena. Kuningatar Kristiina vetosi kyllä talonpojiston vanhaan oikeuteen pitää syrjäseuduilla joitakin käsityöläisiä, mutta

näidenkin tuli liittyä kaupunkien ammattikuntiin ja totella niiden säädöksiä. Valvontaa ilmeisesti suoritettiin jopa valtakunnan äärialueilla, sillä Pohjanmaan talonpojisto pyrki saamaan vuoden 1650 valtiopäivillä lievennystä jyrkkään kieltoon. Valittajien joukkoon liittyi vuonna 1644 myös papisto, mutta pyynnöt eivät tuottaneet tulosta.⁴

Maaseudun ammattikäsityön olisi pitänyt tyrehtyä lähes kokonaan vuoden 1644 jälkeen. Paikallishistorioista ja erillistutkimuksista ilmenee, ettei näin käynyt ja varsinkin 1650- ja 1660-luvulla maalla työskenteli aikaisempaa huomattavasti enemmän ammattilaisia. Vastavetona kaupunkilaiset tiukensivat otettaan, ja eritoten 1660-luvulla perustettiin runsaasti ammattikuntia ja nimenomaan niille aloille, joiden käsityöläisiä ahersi maaseudulla. Maaseutukäsityön valvontaan ja sen keskittämiseen kaupunkeihin entistä voimakkaammin tähtäsi myös vuoden 1669 ammattikuntasääntö, jonka mukaan mestarien oli kuuluttava joko oman kaupungin tai lähimpään alan ammattikuntaan. Näin pikkukaupunkien käsityöläiset kytkettiin järjestöihinsä. Mestariksi pääsyä helpotettiin, ja edellisestä ammattikuntasäännöstä poiketen jokainen mestari sai pitää niin monta oppipoikaa kuin kaupungin maistraatti arveli hänen voivan opettaa. Suurissa kaupungeissa käsityölaitos voimistuikin tämän jälkeen, mutta varsinkin Pohjanmaan kaupunkeihin ammattilaitos kotiutui melko heikosti.

Ruotsi-Suomen sisäpolitiikassa 1670-luku oli muutosten aikaa. Kaarle XI:n hallinto poikkesi edeltäjän (holhoojahallituksen) toimista ja heijastui myös käsityöoloihin. Kaupunkien porvarit vaativat vuonna 1672 maaseudun käsityön täydellistä kieltämistä, koska maalla suurin joukoin kiertävät ammattilaiset koituivat heidän turmiokseen. Hallitsijan vastauksessa korostettiin sitä, että porvariston vaatimus oli aiheeton, sillä säädökset kielsivät maaseudun käsityön. Valittajien tulisi kääntyä asiassa maaherrojen puoleen, joille kuului säädösten valvonta. Toisaalta Kaarle XI ei tukenut käsityön tiukkaa keskittämistäkään ja pyrki vähentämään ammattikuntien sananvaltaa, kuten Tukholmaa varten annettu säädös vapaamestariudesta osoittaa. Sama suunta jatkui myöhemminkin, ja hallitus vahvisti vuonna 1719 vapaamestarisäännön.⁵

Rahvas käytti kruunun muuttunutta mielipidetä hyväkseen ja anoi vuoden 1680 valtiopäivillä lupaa suutarien ja räätälien ottamiseen

vuoden 1644 tapaan. Kruunu tarvitsi rahaa ja hallitsija talonpojiston tukea reduktiosuunnitelmailleen, joten pitäjää kohti rahvas sai hankkia yhden räätälin ja suutarin. Valtiovalta vetosi vuoden 1604 säädökseen. Porvaristo vastusti asiaa, mutta vain kahden alan salliminen oli parempi kuin vuosisadan alun täysi vapaus. Hallitsija saattoi pakottaa porvariston kannattamaan anomusta, sillä toinen vaihtoehto oli ehkä Norrköpingin päätöksen uusiminen. Rahvas käytti hallitsijan suopeutta hyväkseen ja sai vuonna 1686 luvan usean räätälin ja suutarin ottamiseen samaan pitäjään, joskin maaherran oli annettava lausunto kussakin tapauksessa. Ammattikunnat ja porvarissääty pitivät 1680-luvun muutoksia privilegioidensa kaventamisena ja väittivät mestarien muuttavan maalle rasituksia pakoon, ja seurauksena olisi kaupunkien köyhtyminen ja ammattikuntien surkastuminen. Kaarle XI katsoi, etteivät säädökset rikkoneet porvariston erioikeuksia sekä vetosi kruunun pitäjänkäsityöläisiltä saamiin verotuloihin. Porvariston pelko näyttääkin olleen osaksi aiheellinen, sillä jopa suurissa kaupungeissa ammattikunnilla oli vaikeuksia mestarien puutteessa, yleiskillat menettivät elvytysyrityksistä huolimatta merkitystään ja jopa mestarien määrä väheni eikä 1680 jälkeen ainakaan Suomen kaupunkeihin juuri perustettu uusia ammattikuntia vuosikymmeniin.⁶

Isonvihan ja Uudenkaupungin rauhan jälkeen kaupunkien porvaristo pyrki aktiivisesti saamaan takaisin 1600-luvun lopulla ja sota-vuosina menettämänsä otteen käsityölaitokseen. Vuoden 1720 ammattikuntasääntö perustui valtaosin edelliseen säädökseen ja pysyi pääosin voimassa ammattikuntalaitoksen lakkauttamiseen saakka. Paitsi räätäleitä ja suutareita maalla ei saanut työskennellä muiden alojen edustajia. Kauppakollegio esti sitä vastoin porvariston vaatimuksen maaseudun käsityön kieltämisestä ja suhtautui muutenkin penseästi ammattikuntien holhouspyrkimyksiin. Toisaalta monessa yhteydessä tähdennettiin maaseudun käsityön valvontaa ja sallittujen alojen ammattilaisten työskentelyä. Ammattikunnat liäsivät valtaansa 1730-luvulla, mistä on osoituksena vapaamestariuden kieltäminen, kauppakollegion peräytyminen mestarien porvariksiotossa, maaherrojen ohjesääntö sekä tiukka deskripti, jolla seppien työskentely maaseudulla yritettiin estää. Useita ammattikuntia perustettiin 1730-luvulla Suomeen, mm. Turkuun kolme. Toisaalta seppien epäminen merkitsi talonpojiston perinteisten oikeuksien kaventamista, ja heidät sallittiin maalla vuonna 1739

ja vedottiin välillisesti vuoden 1604 säädökseen. Porvaristokin sai tahtonsa läpi, sillä vuonna 1739 kiellettiin ulkomaisten ammattilaisten vapaamestarius.⁷

Hattujen sodan ja pikkuvihan jälkeen ei vuosikymmeneen käyty suurta kiistaa kaupunkien ja maaseudun käsityölaitoksesta, koska paine eri ammatteihin ei ollut voimakas. Toisaalta maalla lievennettiin hiukan ankaria säädöksiä ja kaupungeissa ammattikunnat järjestäytyivät ja maakaupunkeihinkin perustettiin sellaisia. Kauppakollegio suhtautui myönteisesti maaseudun käsityöhön ja pyrki uudelleen murtaamaan ammattikuntien lisääntyvää valtaa ja saikin voiton vuosien 1751-52 valtiopäivillä. Kun talonpojisto anoi vuosina 1756, 1762 ja 1766 uusien ammattilaisten (muurarit, tiilentekijät ja lasimestarit) sallimista maalla, siihen suostuttiin huolimatta kaupunkien yhä kasvavasta vastustuksesta. Samalla kun porvaristo valitti uusien alojen supistavan heidän toimeentuloaan, se vaati virkamiehiltä aikaisempaa tiukempaa maaseudun luvattomien ammattilaisten valvontaa, mutta valitus ei kantanut hedelmää.⁸

Kustavilaisella ajalla pyrittiin yleisesti elinkeinovapauden laajentamiseen, eikä kaupunkimestarien ja ammattikuntien monopoli-vaatimuksia voitu hyväksyä, vaikka vuoden 1772 hallitusmuodossa Kustaa III lupasi pitää porvariston etuoikeuden ennallaan. Mes-tariksi pääsyä helpotettiin, ja esteitä kaupunkikäsityölle raivattiin varsinkin uusissa kaupungeissa. Kaupunkien käsityöläiset olivat tyytymättömiä ja valittivat vuosien 1778 ja 1786 valtiopäiville, mutta heidän oli alistuttava. Toisaalta talonpojisto ei ärsyttänyt porvaristoa uusilla käsityövaatimuksillaan, koska erilaisin kirjelmin ja deskriptein oli suotu maalla yhä useampien alojen edustajille oikeus käsityön tekoon. Vasta tarvitessaan Yhdistys- ja vakuuskirjalleen porvariston tuen Kustaa III salli maaseudulla vain peruskäsityöammatit. Talonpojisto sai lävitse runsaasti vaatimuksiaan, jotka olivat tärkeimpiä kuin eräät menetetetyt ammattialat, ja toisaalta maaherrat tulkitsivat maaseudun käsityösäädöksiä melko vapaasti. Säädökset olivatkin voimassa vuoteen 1802, jolloin Kustaa IV:n Suomen-matkan ja Suomen Talousseuran vaikutuksesta muurarit ja lasimestarit saivat jälleen laillistuksen ja muutaman vuoden kuluttua puusepät ja sorvarit, joskin maalla oli puuseppiä ja sorvareita ollut kautta 1700-luvun. Näin ollen säädökset merkitsivät vain olemassa olevan käy-

tännön laillistamista kuten yleensä tapahtui maaseudun käsityöläispolitiikassa 1600- ja 1700-luvulla. Samalla kun valtiovalta salli käsityön maaseudulla, luotiin pitäjänkäsityölaitos, joka muotoutui vähitellen 1700-luvulla. Säädökset olivat epämääräiset, joten käsityöläiseksi pääsy vaihteli maan eri osissa.⁹

Maaseudun käsityöläisiä käsittelevä lähdeaineisto.

Suomen käsityölaitoksen historiaa on tutkittu melko vähän. Kaupunkien ammattikunnista on olemassa jonkin verran selvityksiä, ja kaupunki- ja pitäjänhistorioissa saattaa olla katsauksia alueen käsityöläisiin, mutta koko maata koskevaa seikkaperäistä tutkimusta ei ole tehty. Tällainen ei ole mahdollista ilman suuritöistä perusaineiston kokoamista. Sellaista on suoritettu Turun yliopiston historian laitoksessa professori Pentti Virrankosken johdolla, ja aiheesta on ilmestynyt kaksi väitöskirjaa sekä muita tutkimuksia.¹⁰

Käsityöläisiä koskeva lähteistö on monipuolinen, joskin keskeisiltä sarjoiltaan melko aukollinen ja puutteellinen. Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninhallituksen arkistoa lukuun ottamatta läänien tärkeimmät lähderyhmät ovat tuhoutuneet 1600-luvulta ja paljolti myös seuraavalta vuosisadalta. Tilikirjasarjoissa on suuriakin aukkoja ja kirkollinen arkisto tarjoaa mahdollisuuden käsityöläisten tutkimiseen lähinnä vasta 1700-luvulta. Sekin on pitkään puutteellista, ja tietojen määrä riippuu kunkin papin innostuksesta huolimatta siitä, että papistoa kehoitettiin noudattamaan yhtenäistämisohteita.

Maaseudun käsityöläisten piti maksaa työstään veroa 1600-luvun alkuvuosista lähtien, joskaan veronkannosta ei ole säilynyt luetteluita. Liekö sellaisia pidettykään? Kun käsityölaitosta maalla rajoitettiin 1619 ja se kiellettiin 1644, veroa ei tarvinnut periä eikä luettelotakaan laadittu. Vasta 1680-luvulta alkaen tuli pitäjänammattilaiset inventoida veronkannon vuoksi. Käsityöläisluetteluita saattaa olla jo 1680-luvun lopulta, mutta niitä ei ole tavattu tilitosittekirjoista (verifikaattinitteet) eikä ammativeron perinnästä ole merkintöjä läänien päätileissä. Kruunu halusi yleisohteet käsityöläisten luettelointiseksi ja verottamiseksi. Siksi viranomaisen tuli vuodesta 1690 rekisteröidä vuosittain pitäjänammattilaiset. Kamarikollegio lähetti uuden käskyn ja yhtenäisti käytäntöä. Kaikesta huolimatta kirjavuutta esiintyy varsinkin Suomessa. Toisissa lääneissä tiedot kirjattiin vouti-

kunnittain, toisissa kihlakunnittain. Eräillä alueilla virkamiehet merkitsivät vain vouti- tai kihlakunnan käsityöläisten yhteismäärän erittelemättä ja nimeämättä ammattilaisia. Käsityöläistietoja voi löytyä sekä läänien päätileistä että tilitositteista. Mikäli ammattilainen ei kyennyt suorittamaan veroa, häntä ei merkitty päätileihin. Useissa käsityöluetteloissa ruvettiin jo 1690-luvun jälkipuolella kirjaamaan käsityöläisten asuinpaikat kylittäin sekä aikaisempaa tarkemmin etu-, patronyymi- ja sukunimet. Isonvihan aikana ei Suomessa kannettu ammattiveroa ja vasta vuodesta 1723 on verifikaateissa ammattiveroluetteloita, joskaan ei kaikista kihlakunnista. Luettelot laadittiin henkikirjojen perusteella. Verotus vaikutti luetteloiden laadintaan. Kruununvouti ja kirjuri eivät niitä lainkaan tehneet, mikäli alueella ei ollut sellaisia, jotka kykenivät veron suorittamaan. Sukututkimukselle on ammattiveroluetteloista niukkojen tietojen vuoksi vain vähän hyötyä. Lisäksi ongelmia aiheuttavat terminologian horjuvuus sekä käsitteiden sekavuus. Kirjaajalle ei ollut tärkeää henkilön nimi tai ammatti, kunhan vain vero tuli perityksi. Siksi etunimet saattavat olla vääriä. Erkki voi olla Klaus, Matti Martti, Yrjö Juho jne. Koska paikallistamasta ei ole läheskään aina tarkasti suoritettu, henkilön todentaminen on usein vaikeaa.¹¹

Käsityöläisluetteloita paremmin henkikirjat antavat tietoja maaseudun käsityöläisistä 1630-luvulta lähtien. Henkikirjoitus oli käsityöläisille tärkeä henkirahan ja ammattiveron vuoksi. He yrittivät vapautua molemmista hakeutumalla muihin ammatteihin tai vetoamalla köyhyyteen. Mikäli varattomuus piti paikkansa, käsityöläinen poistettiin ammattiveroluettelosta, mutta itsellisten tavoin hän suoritti henkirahan ja tuli kirjatuksi mantaaliluetteloon määritteellä "entinen käsityöläinen", "köyhä ammattilainen", "itsellinen käsityöläinen". Näin saatettiin merkitä muutaman vuoden, jonka jälkeen häntä ei rekisteröity myöskään henkikirjaan. Varsinkin erikoisammattilaisia on henkikirjoissa enemmän kuin käsityöläisluetteloissa, mikä kuvastaa viranomaisten halua nimellisesti noudattaa säädöksiä. Käsityöläisluetteloissa on tosin paljon sellaisia, jotka eivät olleet maaherralta valtakirjaa saaneet. Henkikirjat tehtiin manttaalikomissaarin johdolla. Tavallisesti nimismies tai pitäjänkirjuri sekä kärkejälautakunta vahvistivat ne. Menettely poikkesi ammattiveroluetteloiden hyväksymisestä. Henkikirjojakin kopioitiin virheellisesti. Silloin tällöin esimerkiksi sorvarista

tuli appi (svarvare-svärfader) ja etunimissä on virheitä. Ongelmia aiheuttavat lisäksi käsityöläisperäiset talonnimet etenkin ruotsinkielisellä alueella. Henkikirjoista on suuri apu käsityöläistutkimuksessa nimenomaan 1600-luvulla, jolloin kirkollinen materiaali suuressa määrin puuttuu.¹²

Veroluetteloiden lisäksi käsityöläisiä koskevia tietoja on runsaasti rippi- ja historiakirjoissa. Myös kirkonkokousten pöytäkirjoissa on merkintöjä ammattiin hakeneista sekä käsityöläisten seurakunnalle tekemistä töistä. Kirkko laati luettelonsa oman aluejakonsa pohjalla, mikä aiheutti paljon probleemeja sellaisilla seuduilla, joissa hallinto- ja kirkkopitäjien rajat poikkesivat paljon toisistaan. Näin on laita etenkin Varsinais-Suomessa. Ongelmia syntyy myös siitä, että saman suurpitäjän toisen kappelin rippi- ja historiakirjat ovat säilyneet paremmin kuin toisen, minkä hankaluuden jokainen sukututkija on kohdannut selvitellessään juuriaan laajemmin. Jonkin verran aukkoja voi täyttää kameraalisella lähteistöllä. Rippikirjoja ei ole säilynyt kaikkialta, ja niitä pidettiin yleensä puutteellisesti 1750-luvulle asti. Usein jätettiin ammatit mainitsematta sekä ripilläkäynnit kirjaamatta. Samalle aukeamalle merkittiin jopa vuosikymmenien tiedot. Ammatin muutoksia, syntymä- ja kuolinaikoja sekä muuttotietoja ei juuri rekisteröity. Kirkollisen väestökirjanpidon aloittaminen vuonna 1749 paransi selvästi rippikirjamerkintöjä ja otettiin käyttöön aikaisempaa yksityiskohtaisempi kaavake. Kuitenkin rippikirjojen pito vaihteli 1700-luvun jälkipuolellakin melkoisesti pitäjästä toiseen.

Käsityöläinen saatettiin merkitä rippikirjoissa talollisen huonekuntaan tai sen sivun alareunaan, jossa päämiehen talous lueltiin. Yleensä ammattilaiset kirjattiin kylän tai pitäjän loppuun torpparien, itsellisten, sotamiesten ja muiden maattomien joukkoon. Näissä tapauksissa rippi- ja ammattimerkinnät ovat monesti vajavaiset. Muutenkin rippikirjat ilmoittavat henkilöt tavallisesti suhteessa päämieheen, siis asianomaisen poikana, vävynä, lankona, serkkuna, veljenpoikana. Näin henkilön todellinen ammatti puuttuu tai siitä on tieto vasta jälkikäteen. Käsityöläinen voi naida talollisen tyttären ja esiintyy lähteissä talollisen vävynä eikä ammattilaisena. Vasta kun appi kuoli, vävynkin ammatti voi paljastua.¹³

Kirkonarkiston toisen tärkeän käsityöläisiä koskevan lähderyhmän muodostavat historiakirjat (kastettujen, vihittyjen ja haudattujen luettelot). Monesti nämä ovat säilyneet rippikirjoja paremmin ja täydentävät lähdetietoja. Niiden käyttöä vaikeuttaa se, että näihin tulivat kirjatuiksi lähinnä lasten syntymiset, avioliitot ja hautaukset. Jos käsityöläinen ei ollut naimisissa, hänet merkittiin ko. luetteloihin vasta kuolemansa jälkeen. Toisaalta pääosa ammattilaisista oli avioliitossa ja lapsia syntyi runsaasti, joten kirjauksia riittää. Muutenkin käsityöläisten ammatit ilmoitettiin historiakirjoihin rippikirjoja todenmukaisemmin, joten edellisistä löytyy paljon sellaisia käsityöläisiä, joita ei muista lähteistä tapaa. Koska lapsia syntyi yleensä lähes joka vuosi nuoreen perheeseen ja pappi tiedusteli kasten yhteydessä isän ammattia, sen muutokset käyvät tarkasti ilmi. Sen sijaan vihittyjen luetteloissa mainitaan usein vain sulhasen isän ammatti (esim. talollisen tai torpparin poika).

Kokonaisuutena kirkollinen lähdemateriaali on avainasemassa käsityöläisiä selvitetessä kuten sukututkimuksessa yleensä. Se on lähteistä luetettavinta, sillä kameraalisessa lähteistössä saattavat henkilönimet olla puutteellisia eivätkä vastaa sen hetken tilannetta. Toisaalta tämä probleemi ei ole niin suuri kuin talollisten kohdalla. Talon omistajaksi voitiin mainita henkilö, joka oli ollut pitkään kuolleena ja poika tai vävy hoitanut taloa, kunhan vero tuli kunnolla suoritettua. Tällaiseen oli osasyynä se, että luetteloita laadittiin etukäteen. Käsityöläiset saattoivat siirtyä paikasta toiseen, mutta heidät merkittiin varsinkin ammattiveroluetteloon entisen tavan ja paikan mukaisesti. Näin ei tapahtunut rippi- ja historiakirjoissa.¹⁴

Edellä mainittujen lähdesarjojen lisäksi käsityöläistietoja löytyy runsaasti tuomiokirjoista. Käsityöläisanomukset on kirjattu lähinnä tuomiokirjoihin, jotka tosin voivat olla melkoisesti tuhoutuneita. Niiden käyttöä haittaavat lisäksi yliviivaukset, päällemerkinnät ja muut korjaukset sekä niiden sijoittaminen maakunta-arkistoihin. Valtionarkistossa ovat sen sijaan puhtaaksikirjoitetut eli renovoidut tuomiokirjat, joista kuitenkin uudelleenkirjoitusvaiheessa karsittiin 1700-luvulla pois hallinnollisia asioita, joihin kyseisten anomuksienkin katsottiin kuuluvan. Tosin eri aikoina ja alueilla oli erilainen käytäntö, joten hakemuksia renovoituihinkin

tuomiokirjoihin sisältyy. Käräjillä punnittiin käsityöläiseksi pyrkivän ammattipätevyys sekä hänen tarpeellisuutensa pitäjässä. Samalla esitettiin todistus siveellisestä kelpoisuudesta. Ennen kuin käsityöläinen hyväksyttiin, hänelle määrättiin työpiiri. Anomukset ja erot tuli käsitellä käräjillä ja lopullinen vahvistus haakea maaherralta. Käräjäanomukset noudattavat tiettyä kaavaa ja yleensä ne käsiteltiin käräjien alussa.

Käsityöläiset esiintyivät käräjillä lähinnä riita- ja velkajutuisa. He olivat tavan takaa oikeudessa kiistelemässä nautintasopimuksistaan. Testamentteja ja perinnönjakoja selviteltiin esim. Pohjanmaalla useita satoja kertoja. Palkkakiistoja ja työriitoja oli niin ikään. Tappelut ja nimittelyt olivat yleisiä. Kaiken kaikkiaan esim. Pohjanmaan käräjillä ratkottiin 1700-luvulla kymmeniätuhansia käsityöläisjuttuja, jotka valaisevat osaltaan ammatilaitten jokapäiväisiä toimia, joskin käräjäpöydän toiselta puolen katsottuna.¹⁵

Kokonaisuutena voi sanoa, että runsaimmat ja täydellisimmät tiedot ovat laillisista pitäjänkäsityöläisistä, joskin rajaa luovallisten ja laittomien käsityöläisten kesken on monesti vaikea vetää. Sitä eivät tehneet useinkaan aikalaiset eivätkä viranomaisetkaan. Eniten ammatilaisia tapaa kirkollisista lähteistä, jotka kirjasivat ammattien muutokset ja todellisen tilanteen varmemmin kuin kameraalinen materiaali. Toisaalta tuomiokirjoissa on mainittu joukko käsityöläisiä, joita ei tapaa muista lähteistä.

Käsityöläisten luku Suomen maaseudulla.

Suomen maaseudun käsityöläisten lukumäärää on vaikea selvittää lähteiden aukollisuuden ja puutteiden johdosta. Lähinnä virallisista ja ammattiveronsa maksaneista saa melko luotettavasti tietoa. Luovattomien joukko on kuitenkin 1600- ja 1700-luvulla ollut näitä suurempi. Suomen maaseudulta on keskiajan vähäisestä lähteistöstä löydetty kaikkiaan 239 käsityöläistä, lähinnä seppiä. Luku on todellisuudessa paljon suurempi. Ammatilaitten määrä maalla kasvoi 1500-luvulla, mutta kieltojen johdosta se ei noussut merkittäväksi. Lisäksi omavaraistalous oli vallitseva ja käsityöläisten tarve suppea. Varsinaisia pitäjän-tai kihlakunnankäsityöläisiä lienee Suomessa ollut 1600-luvun alkupuolella selvästi alle sata ja muita 100-200. Lukumäärä vaihteli sotien, autioitumisen ja vero-

tuksen vuoksi. Käsityöläiset olivat etupäässä suutareita ja seppiä. Rääpälit olivat harvinaisia. Iounais- ja Etelä-Suomessa voi olla erikoisammattilaisiakin.

Vasta 1600-luvun lopulla on tietoja pitäjänkäsityöläisistä, joita oli Suomessa noin 150. Huippu saavutettiin 1700-luvun alussa ennen isoavihaa, jolloin maaseudulla ahersi yli kaksisataa käsityöläistä. Erityisesti Pohjanmaalla näiden lukumäärä kasvoi, ja vuonna 1710 siellä oli heistä runsas kolmannes. Monipuolinen elinkeinorakenne, yhteydet Tukholmaan ja Pohjanlahden länsirannikolle, kaupunkien heikko käsityölaitos sekä maaseudun kehittynyt käsityötaito ja kotiteollisuus olivat tähän osasyinä. Sen sijaan Uudenmaan ja Hämeen läänissä tapahtui selvä taantuma, ja Itä-Suomi kärsi sodan ja rahan kiroista. Myös valvonta saattoi olla näillä alueilla heikkoa eivätkä käsityöläiset suorittaneet ammattiveroa. Pitäjänammattilaiset olivat lähinnä seppiä ja suutareita mutta yhä enemmän myös räätäleitä ja erikoisammattilaisiakin.¹⁶

Isonvihan jälkeen kesti yli vuosikymmenen, ennen kuin Suomessa saavutettiin sitä edeltänyt taso käsityöläisten luvussa. Vielä 1730-luvun alussa heitä mainitaan vain 179, joista seppiä miltei 2/5. Suutareilla ei ollut varaa maksaa ammattiveroa, ja heidän statuksensa oli vähäinen, joten heitä oli vain 31 (17 %). Sama jatkui 1740-luvulla, vaikka pitäjänkäsityöläisten lukumäärä kolminkertaistui kahdessa vuosikymmenessä. Nimen omaan Turun läänin pitäjät olivat aktiivisesti hankkimassa ammattilaisia ja varsinkin räätäleitä, joita oli Suomen maaseudulla 1700-luvun puolivälissä pitäjänammattilaisista eniten, yli 2/5. Vaikka sepät saivat virallisen luvan takoa maalla vuonna 1739, tämä ei aiheuttanut ryntäystä alalle, vaan se merkitsi vain vakiintuneen käytännön laillistamista. Tosin Uudenmaan ja Hämeen läänissä seppien joukko kasvoi tuolloin merkittävästi, koska 1730-luvun lopulla näitä ei ollut hyväksytty pitäjänkäsityöläisiksi. Periferiassa seppien ja suutarien osuus oli paljon suurempi kuin rintamailla.¹⁷

Samalla kun Suomen väkiluku lisääntyi nopeasti 1700-luvun kolmannella neljänneksellä ja talonpojiston varallisuus kasvoi, pitäjänkäsityöläisiä otettiin yhä pienempiin työpiireihin. He olivat itsekin aktiivisesti anomassa valtuuksia käräjillä tai suoraan maaherralta. Samaan työpiiriin oli kerralla pyrkimässä useitakin

ammattiin aikovia, joiden keskinäinen paremmuus punnittiin työnäyttein. Muutenkin talonpojisto alkoi vaatia hakijalta kunnollista taitoa, ja oppipoikakouluutus maalla lisääntyi. Jopa kisäleijä hakeutui maaseudulle, koska he eivät päässeet mestareiksi kaupunkeihin. Suomen eri osissa noudatettiin erilaista käytäntöä taitojen kontrolloimiseksi.

Pitäjänkäsityöläisiä oli Suomessa vuonna 1774 jo 1806 ja vuosisadan lopussa peräti 2245. Selvästi suurimpana ryhmänä säilyivät räätälit, ja sepät menettivät osuuttaan jatkuvasti. Suutareitakin alettiin palkata pitäjiin, ja heitä oli 1800-luvun alussa yhtä paljon kuin seppiä. Erikoisammattilaisten joukko eneni tuntuvasti erityisesti 1700-luvun jälkipuolella. Väkilukuun verrattuna luvallisia käsityöläisiä oli eniten Turun ja Porin läänin maaseudulla ja seuraavaksi Pohjanmaalla, nimen omaan Vaasan läänissä. Sen sijaan Kymenkartanon ja Kuopion lääneissä pitäjänkäsityöläiset olivat melko harvinaisia vielä 1700-luvun lopullakin.¹⁸

Edellä on käsitelty vain pitäjänammattilaisten lukua. Maalla toimi ainakin saman verran laittomia käsityöläisiä. Heitä ei kuitenkaan sellaisina yleensä pidetty, ja harvoin näitä ahdisteltiin luvattomasta työstä. Varsinkin periferiassa valtakirjan hankkiminen ja ammattiveron maksaminen oli harvinaista ja aiheutti suuria kuluja. Koska laillisilla ammattilaisilla oli tarpeeksi työtä, he eivät ruvenneet jahtaamaan patustajia. Vain jos heidän toimeentulonsa kaventui laittomien käsityöläisten vuoksi, vietiin asia käräjiin.

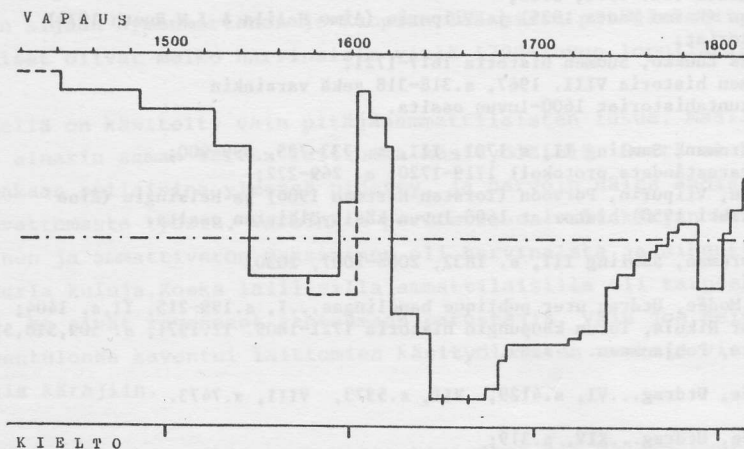
Käsityöläisten merkitys maaseutuyhteisössä oli paljon suurempi kuin heidän lukumääränsä edellytti. Ammattilaiset levittivät taitojaan rahvaan keskuuteen, ja vähitellen ansiokotiteollisuus korvasi käsityön monilla aloilla ja alueilla. Talonpojiston vaurastuminen näkyi nimen omaan räätälien palkkaamisena ja ammattien sisäisessä työnjaossa. Perinteiset ammatit hävisivät nopeammin kuin uusia tuli tilalle. Paikalliset tekijät voivat vaikuttaa merkittävästi ammattirakenteeseen sekä käsityöläisten lukuun ja sijoittumiseen. Sellaisista mainittakoon kaupunkin, liikenneyhteydet, kylien koko ja sijainti, ansiokotiteollisuus, tervanpoltto, laivanrakennus, rautaruukit, lasitehtaat ja aateliskartanot sekä toisaalta pitäjäläisten ja ammattiin aikovien aktiivisuus ja

väestön sosiaalirakenne torppareineen ja itsellisineen. Ammattilaiset levittivät innovaatioita ja tietoja syrjäkulmille. He olivat vaikuttajia, vaikka he olivatkin maattomia ja olisivat siksi kuuluneet talonpojiston alaluokkaan.

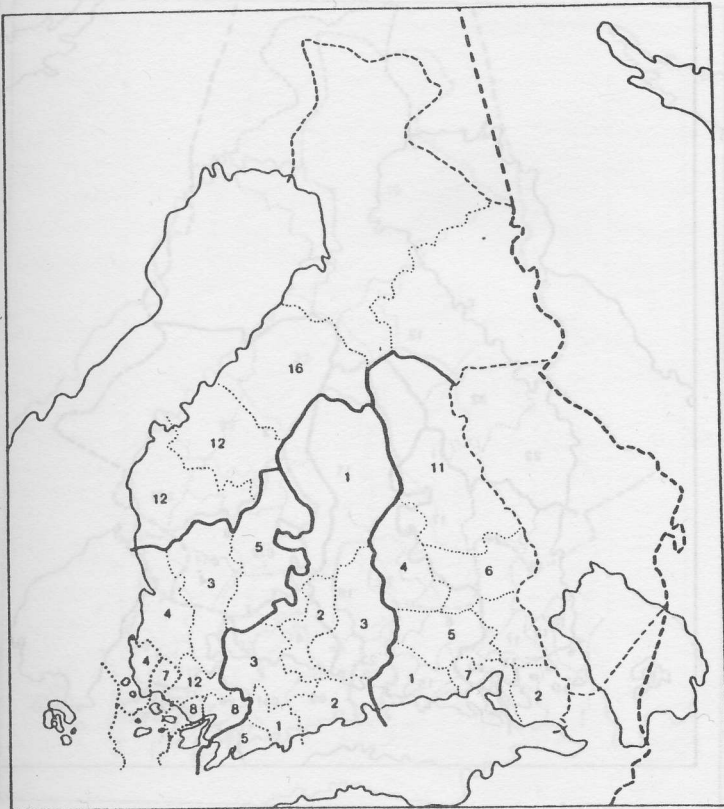
Lähdeviitteet

1. Folke Lindberg, Hantverk och skråväsen under medeltig och äldre vasatid. 1964, s. 23, 65-69, 103-108.
2. And.Anton Stiernman, Samling utaf kongl. bref...I, s.37,59,73; Lindberg, Hantverk... s.106-107.
3. Stiernman, Samling I, s.489,543,748,785-791.
4. Riksrådets protokoll 6.2., 8.5. ja 17.5.1639; Stiernman, Samling II, s.1076; VA Registratuuran jäljennös 8.11.1650; Raimo Ranta, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721-1809. I. Htutk 108. 1978, s.88; Turun (Raimo Ranta 1975) ja Viipurin (Aimo Halila & J.W.Ruuth 1974) historiat; Armas Luukko, Suomen historia 1617-1721. Suomen historia VIII. 1967, s.318-318 sekä varsinkin maakuntahistoriat 1600-luvun osalta.
5. Stiernman, Samling II, s.1701, III, s. 733-735, 899-900; Borgareståndets protokoll 1719-1720, s. 269-272; Turun, Viipurin, Porvoon (Torsten Hartman 1906) ja Helsingin (Eino Suolahti 1950) historiat 1600-luvun käsityöläisten osalta.
6. Stiernman, Samling III, s. 1832, 2006-2007, 2030.
7. R.G.Modée, Utdrag utur publique handlingas...I, s.199-215, II,s. 1404; Oscar Nikula, Turun kaupungin historia 1721-1809. II.1971, s. 509,510,515. Ranta, Pohjanmaan... s.89.
8. Modée, Utdrag...VI, s.4129, VII, s.5373, VIII, s.7473.
9. Modée, Utdrag...XIV, s.319; Ranta, Pohjanmaan... s.90.
10. Raimo Rannan väitöskirja (Pohjanmaan...) sekä Ulla Heinon väitöskirja (Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa.Htutk 127.1985) ja Veikko Laakson lisensiaattitutkielma (Loimaan ja Huittisten suurpitäjien käsityöläiset vuosina 1721-1809. Turun yliopisto 1974); Turun yliopiston historian laitoksella (Suomen historia) on sangen laaja Suomen käsityöläisiä koskeva kortisto.
11. Käsityöläisluettelot (valtionarkiston tilitositekirjoissa) on mikrofil-mattu erikseen ja filmejä säilytetään Turun yliopiston historian laitok-sella.
12. Henkikirjojen lähdearvosta käsityöläisten tutkimuksessa ks. Rannan ja Heinon väitöskirjoja sekä Laakson lisensiaattitutkielmaa.
13. Rippikirjojen lähdearvosta ks. Rannan ja Laakson tutkimuksia. Lisätietoja on Turun yliopiston historian laitoksen käsityöläiskortistossa.

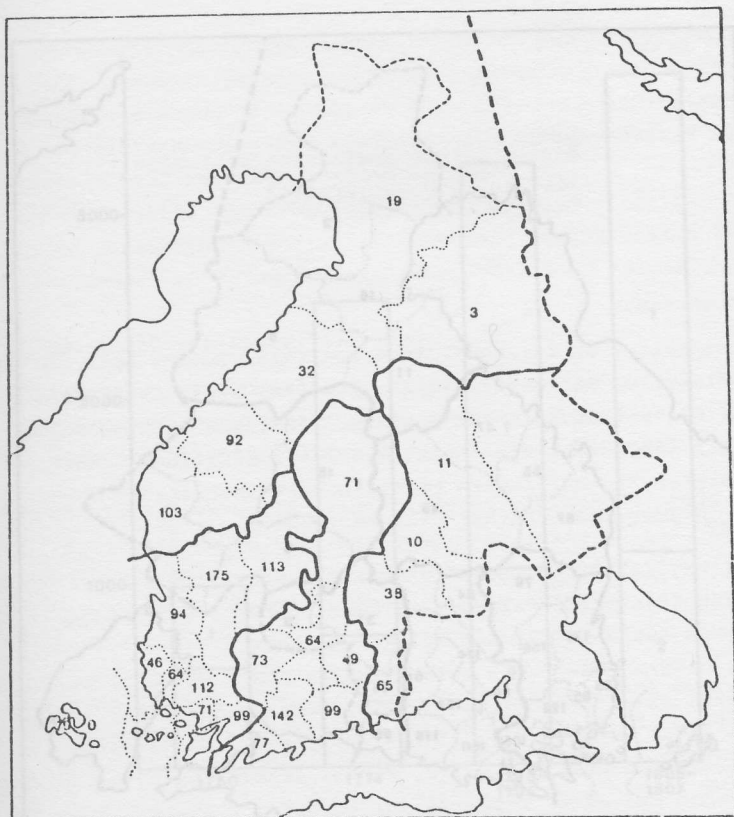
14. VA Historiakirjojen jäljennöskokoelma sekä Rannan ja Laakson selvitykset lähdearvosta.
15. Ranta, Pohjanmaan...s. 73-76.
16. Suomen kaupungeissa oli keskiajalla ainakin sata käsityöläistä (Heli Himanen, Suomen keskiajan ja 1500-luvun käsityöläiset. Pro gradu Jyväskylän yliopistossa 1972, s.181,194,199);
VA Henkikirjat v. 1635 ja VA 7385, 7431, 8061, 8102, 8702, 8741, 9203, 9239 sekä painetut hopeaveroluettelot vuodelta 1571 ja maakuntahistoriat keskiajalta 1600-luvulle.
17. VA 7486, 8193, 8789, 9296-9297 sekä vuosien 1731, 1740, 1749 ja 1750 käsityöläisluettelot valtionarkiston verifikaattiniteissä.
18. VA Käsityöläisluettelot vuosilta 1774-1775 ja 1800.
19. Yleisesti Ranta, Pohjanmaa..., Heino, Käsityö... ja Laakso, Loimaan... (käsityöläisten asema ja status 1600- ja 1700-luvulla) sekä eri maakuntien historiat.

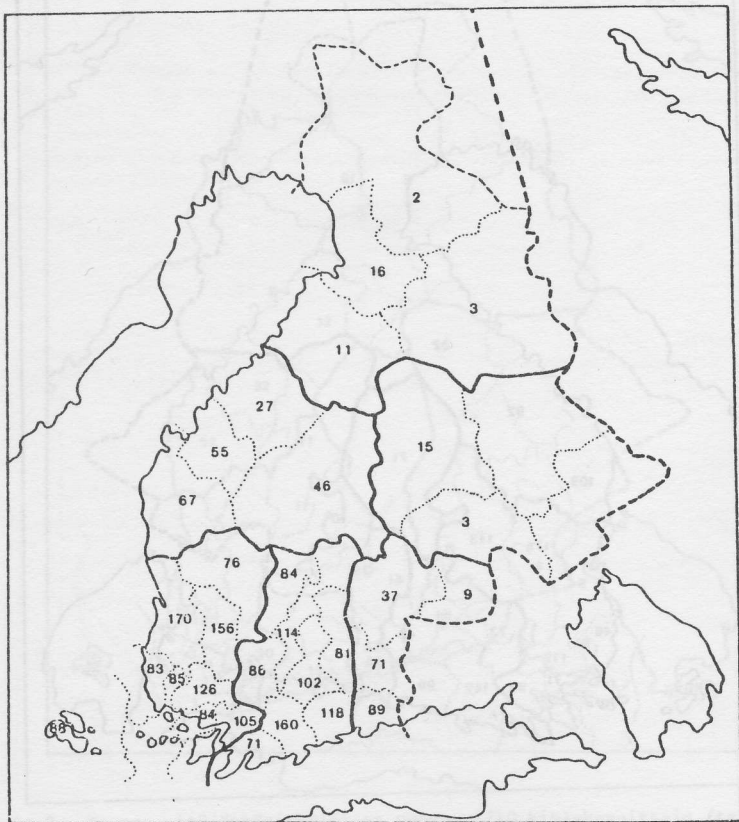
Kuvio 1. Kruunun maaseutua koskeva käsityöpolitiikka Ruotsin vallan aikana. Kaavioon on piirretty esivallan toimet murtoviivana. Yläviiva kuvaa täydellistä vapautta harjoittaa maalla käsityötä, mikä oli maaseudulle edullisin vaihtoehto. Alaviiva merkitsee maalaiskäsityön kieltämistä kokonaan, mikä oli kaupunkien vaatimus. Välissä oleva pistekatkoviiva kuvaa sellaista politiikkaa, joka otti tasapuolisesti huomioon sekä maaseudun että kaupunkien edut. Katkoviiva 1500-luvun lopulla merkitsee pannapeninkulman käyttöönottoa, mutta se ei aluksi koskenut koko valtakuntaa. Kaavio on suurpiirteinen, sillä on vaikea määritellä kruunun päätösten todellista merkitystä maaseudun ja kaupunkien käsityölle.

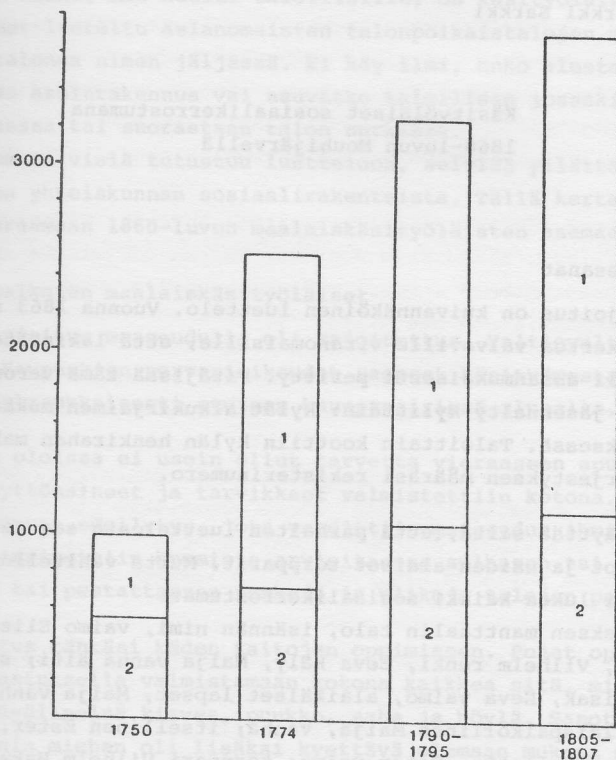
Kuvio 2. Suomen pitäjänkäsityöläiset vuonna 1700 kihlakunnittain (tai voutikunnittain). Käsityöläisluetteloiden ja päätilien mukaan Suomessa heitä oli tuolloin 150, joista Varsinais-Suomessa näitä oli 39, vaikka siellä oli useita kaupunkeja. Satakunnassa ammattiveron suoritti vain 12 käsityöläistä, vaikka maakunnassa heitä oli todellisuudessa paljon enemmän (Ulla Heinin väitöskirja). Uudellamaalla ja Hämeessä pitäjänkäsityöläisiä oli vähän. Sen sijaan Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla sekä Pohjois-Savossa suoritti moni käsityöläinen ammattiveron talolukuun verrattuna. Lisäksi Pohjanmaalla oli kaupunkeja tiheässä, joten käsityöläisten tarvetta ei olisi maalla pitänyt merkittävästi olla.

Kuvio 4. Suomen pitäjänkäsityöläiset vuonna 1774 kihlakunnittain (tai voutikunnittain) ammattiveroluetteloiden mukaan. Ympyröiden koko sama kuin kuviossa 2. Laillisia käsityöläisiä oli entistä enemmän Lounais- ja Etelä-Suomessa. Kasvua oli varsinkin Uudellamaalla, jossa oli aikaisemmin noudatettu pannapeninkulma-kieltoa kaupunkien lähellä. Syrjäseuduilla ei varsinaisia pitäjänkäsityöläisiä paljonkaan tapaa. Veräjän Suomen pitäjänkäsityöläisiä ei ole otettu mukaan.

Kuvio 5. Suomen pitäjänkäsityöläiset vuonna 1800 kihlakunnittain ammattivero-
luettelon mukaan. Ympyröiden koko sama kuin kuviossa 2. Laillisten käsityöläis-
ten luku oli monin paikoin laskenut neljännesvuosisadassa, ja ammattia harjoit-
tettiin entistä runsaammin luvatta.

Kuvio 6. Pitäjänkäsiyöläisten (I) ja kaupunkimestarien (II) luku Suomessa v. 1750-1805 (1807) ammattiveroluetteloiden (VA) sekä Ruotsin valtionarkiston sarjan "Handlande och hantvärkare" mukaan (FR 542 VA:ssa). Vielä 1700-luvun puolivälissä pitäjänkäsiyöläisiä oli Suomessa vähemmän kuin kaupunkimestareita. Neljännesvuosisata myöhemmin edellisiä oli 2.5 kertaa enemmän. Sen jälkeen ero supistui 1700-luvun lopulla mutta alkoi jälleen kasvaa 1800-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla.